

Bartolomej Felbinger (1785—1871), zagrebački klasicistički graditelj

U povodu dvjestagodišnjice rođenja graditelja B. Felbingera¹ evocirat ćemo s poštovanjem njegovo djelo, kojim je obilježio arhitekturu Zagreba i sjeverne Hrvatske u prvoj polovini 19. st.

To je vrijeme kad su se na prostoru povijesnih jezgri Zagreba, nakon barokne obnove, zbile značajne promjene u preoblikovanju urbanog tkiva. Te urbanističke, a posebno arhitektonske promjene izraženije su bile na Gradecu. Tada je definiran prostor glavnog, Markova trga (Radićev trg), a oblikovan je novi Kapucinski trg (Markovićev trg). Grad se sve više širi u podgrađe, a od početka stoljeća postupno se izgrađuje i južna fronta Harmice (Trg Republike). Napuštanje utvrda i rušenje gradskih vrata (osim Kamenitih) podstaklo je, kao i u mnogim evropskim gradovima, uređenje gradečkih javnih šetališta: Južne i Sjeverne promenade, a u duhu vremena brojni su gradski prostori oplemenjeni njegovanim vrtovima. Blistav hortikulturni doprinos zagrebačkom prostoru dao je biskupski Zagreb velikim pothvatima pejzažnih parkova: na sjeveru grada Alagovićev park (oko Gupčeve zvijezde), park uz katedralu i biskupski dvor (Ribnjak), i u to vrijeme daleko od grada — na istoku — Maksimir. U tom rastu i transformaciji grada velik je udio graditelja Felbingera. Bez njegova djela ovo razdoblje u arhitekturi ne bi imalo takav tok, a i lice grada bilo bi drugačije.

Poznati su rezultati poslijeratnih istraživanja graditeljske baštine prve polovine 19. st. u sjevernim hrvatskim krajevima. Postupno je utvrđena cehovska organizacija građevnog rada, imena graditelja Felbingerovih suvremenika, a potom djelomično i njihovi opusi. Ta su istraživanja otkrila i nova Felbingerova djela i potvrdila veći broj atribucija starije stručne lite-

¹ B. Felbinger rođen je u Chebu 15. 9. 1875, u Beču je boravio 1803—1809. a potom u Zagrebu do smrti 18. 2. 1871.

rature. Mogućnost novih atribucija naravno još uvijek postoji, ali ipak i na razini dosegnutog stupnja istraženosti utvrđeno je da opus Felbingerov sadrži ključne objekte arhitekture prve polovine 19. st. u Zagrebu i užoj Hrvatskoj. Njima je u ovom osvrtu posvećena posebna pažnja.

Felbingerovi graditeljski korijeni bili su u Beču. Kada je 1803. došao u kozmopolitski Beč tamo je klacisizam bio u punom toku već tri decenija, oslonjen na osnovni arhitektonski instrumentarij antike, a ostvarivan u različitim strujanjima s brojnim francuskim i talijanskim utjecajima, koje su dopunjavali tradicija ambijenta i nova arheološka saznanja. To je također vrijeme ranih pojava gotizirajućih oblika u crkvenim unutrašnjostima i vrtnoj arhitekturi. Po dolasku u Beč, Felbinger je mogao vidjeti brojne građevine kasnobaroknog klacisizma i neke s oblikovnim elementima što će biti znakovi i njegove arhitekture. Njihov je kronološki slijed: Augartenportal, koji je prilikom otvaranja parka za javnost 1775. sagradio u oblicima radikalnog klacisizma I. Canevale² (prizemni bočni paviljoni u rustici, srednji dio raščlanjen lezenama, naglašena završna profilacija); iste je godine F. Hohenberg dovršio Gloriette u parku Schönbrunn (prozračna kolonada generički povezana s Palladiom); 1795. sagradio je u Laxenburgu arh. Moretti Hram Concordia (otvorenu građevinu na stupovima s kupolom); 1798. klacisizirao je J. Aman gotičko svetište crkve Am Hof (kasetirani svod i polukupola s rozetama); graditeljska obitelj Jäger izgradila je između 1797—1801. kazalište An der Wien s poznatim Papageno-vratima (toskanski stupovi, triglifni friz, vijenac zubaca, stupnjevana atika na kojoj su skulpture); a 1803. započela je gradnja reprezentativne palače grofova Rasumovsky po planovima L. Montoyera (vertikalna polja kroz dva kata, portik sa stupovima jonskih kapitela s girlandom, rotunda kao centar komunikacije palače). Tako je mladi došljak, znatiželjnik kao svaka kreativna ličnost, uz dnevni rad kod svojeg majstora imao raskošan opći okvir daljnjeg naukovanja, koji će biti poticajan ferment njegova znanja i kultiviranosti. I dok je njegovo moguće teorijsko obrazovanje za nas nepoznanica, a veze s većim centrima iz Zagreba samo pretpostavka, dotle su dostupni pobrojani očigledni modeli (i brojni drugi) očuvani gotovo u cijelosti do danas.

Franz Wipplinger (1762—1812), kod kojeg je Felbinger radio kao zidarski pomoćnik, poznat je bečki graditelj profane arhitekture. Neke su njegove stambene građevine očuvane, kao i neizvedeni plan novog kazališta u Joseph-

² Isidor Canevale-Ganevale (1730—1786). Rođen i školovan u Francuskoj, u Beču djeluje od 1760. U svojim djelima zastupa dvojna stremljenja francuskog klacisizma: radikalni (revolucionarni) klacisizam s programom osnovnih stereometrijskih oblika u arhitekturi (projekti i teorijske rasprave francuskih arhitekata C. N. Ledoux, L. E. Boulléea, a nešto kasnije J. J. Lequeua i J. N. L. Duranda) te instrumentarij neoklasicista (M. J. Peyre, J. F. Chalgrin); oba su sloja zastupljena u njegovom najznačajnijem djelu — katedrali u Vácu (1762—1772).

stadtu iz 1811. Za nas su posebno zanimljivi oni njegovi radovi u Beču koji su vidljivo utjecali na Felbingera. To je kuća u Favoritenstrasse br. 2 sa snažnim kaneliranim pilastrima kroz tri kata i završnim konzolnim vijencem, iz 1802. Na uglu Gricchengasse i Hafnersteiga izgradio je Wipplinger 1803. malu klasicističku grčkopравoslavnu crkvu sv. Georgiosa, kod koje je pročelje lađe raščlanjeno lezenama a na svetištu pilastrima. Pilastri se dižu s vijenca ukrašenog plastičnim spiralnim meandrom. Između 1806—1810. bio je izvođač dogradnje palače Modena (arh. A. Pichl) u Landstrasse br. 3. Palača danas više ne postoji, ali na sačuvanom crtežu iz 1810. vide se krila dograđena na barokni korpus palače, koja su s nižim ulaznim krilom pod terasom zatvarala cour d'honneur. Drugi kat dograđenih krila bio je mezaninski kat. Zbog neravnog terena kod dogradnje pobočnih krila morale su se izvesti znatne supstrukcije. Što je s Wipplingerom gradio Felbinger nije poznato, no po njegovoj preporuci je od sredine 1806. radio kao zidarski palir kod klasicističkog kipara Franza Zaunera na gradnji temelja i postavljanja podnožja za spomenik Josipu II; na tom je zadatku Wipplinger bio angažiran još 1802. Od kraja 1808, kroz tri mjeseca, radio je Felbinger kao crtač u dvorskoj službi u Laxenburgu, ali je do odlaska iz Beča ostao cehovski vezan uz Wipplingera.

Nakon teških gospodarskih prilika u vrijeme Napoleonova zahvatanja habsburških zemalja 1809—1814, njihov postupni oporavak omogućavao je građevinske zadatke u sferi javnih ili privatnih potreba koje Felbinger (došavši u Zagreb u proljeće 1809) izvodi, projektira i izvodi, ili pak samo projektira. Zadaci su bili raznoliki, jer su doticali sva područja gradskoga života u Zagrebu, a i mnoga na ostalom prostoru uže Hrvatske. Putanja njegovog rada izvan Zagreba proteže se od Jastrebarskog, Samobora, Pribića, Pisarovine, Gline, Siska, Januševca, Varaždinskih Toplica, Križevaca, Božjakovine, pa do slavonskog Đakova. Vrste građevina koje je projektirao ili gradio bile su brojne: gospodarski objekti — tvornica likera, pivovara, pekara, mesnica, kolnica, staje, skladište; hortikulturni radovi, staklenici, ljetnikovci, vrtne ograde; vijećnice, kazalište, škola, županijska zgrada; stambene kuće, palače, dvorci, svratišta, hotel; rješavanje prostora Kamenitih vrata; sakralne građevine³ — katedrala, crkve, kapele; te svečana dekoracija Gradeca 1818. Sve navedeno nije očuvano, neke su građevine pregrađene ili porušene, a neki planovi nisu poznati. Nijedan od graditelja koji su uz Felbingera djelovali u Zagrebu⁴ nije imao taj raspon građevinskih i arhitektonskih zadataka, nego tek ponešto od nabrojanog.

³ Iako je Felbinger obrazovan za »Ziwill-Baukunst«, projektirao je i izgradio veći broj crkvenih objekata. Odjek njegovih shvaćanja zapaža se i na crkvama Banije, građenim u prvoj polovini 19. st.

⁴ Poblize: D. Jurman-Karaman, O građevinskom cehu u Zagrebu (ČiP 14, Zagreb 1954); L. Dobronić, Bartol Felbinger i graditelji njegova doba (Zagreb 1971).

B. Felbinger, Zagreb, Ul. P. Radića 32 (1814/15)

F. Wipplinger, Beč, Favoritenstrasse 2 (1802)

U ovim građevinskim zadacima izdvajaju se zadaci izuzetni u vremenu (dekoracija grada, katedrala, kazalište — planovi nepoznati) ili pak oni koji su Felbingeru omogućili stilske inovacije i time bili ključni za epohu klasicizma u sjevernoj Hrvatskoj.

U tom nizu je prva, njemu atribuirana i očuvana, *palača trgovca Deme- trovića u Ul. P. Radića br. 32*, izgrađena 1814/15. To je dvokatna zgrada s podnožjem plitko fugiranog prizemlja. Prizemlje završava jakim vijencem s kojeg se diže jedanaest kaneliranih pilastara korintskih kapitela kroz oba kata. Među pilastrima smješteni su prozori. Pod prozorima prvoga kata su balustri, a profilirane lunete ispunjene su figuralnim i vegetabilnim reljefima. Prozori drugoga kata su manji i pod njima je uski pojas spiralnog meandra (ukras pasjeg skoka). Pročelje završava konzolnim vijencem. Ova za Zagreb stilski nova stambena zgrada veže se na Wipplingerovu kuću u Favoriten- strasse br. 2, s istom koncepcijom pročelja vertikalne raščlambe velikim redom pilastara i završnim konzolnim vijencem. Izgrađena je u manjem mje- rilu, prilagođenom Zagrebu i drugačijim horizontalnim nizom arhitektonskih ukrasa među pilastrima. Felbingerova kuća ostala je nepregrađena i profinje- no prizemlje podvlači raskoš gornjih katova. To je prva izgrađena i očuvana kasnobarokno-klasicistička profana zgrada Zagreba (I. Either je već 1804. iz- gradio kasnobarokno-klasicističko pročelje kapele Zakladne bolnice na po- četku Ilice).

Ubrzo iza ove raskošne kuće Felbinger je oko 1816. izgradio malu gra- đansku *jednokatnicu u Basaričekovoj ul. br. 3*, sa četiri prozorske osi. Sa razdjelnog vijenca među katovima proteže se preko cijelog pročelja uvučeno podnožje sa kojeg se dižu plitki ilastri; oni sa plitkim arhitravom-natpro- zornikom čine zanimljiv okvir prozora. Takvo ritmiziranje zidne plohe leze- nama ili glatkim pilastrima, odnosno plastično isticanje prozora izvodit će Felbinger, s nekim varijantama, još nekoliko puta. Jednostavnost i čistoća ovih rješenja kao da su odjeci radikalnog klasicizma.

Vrlo složeni zadatak bio je *projekt katedrale u Đakovu*, koju je želio podići biskup Emerik Raffay. Od brojnih neizvedenih planova ostala su sa- čuvana četiri plana iz 1817, potpisana od B. Felbingera.^{4a} Stilski su ovi pla- novi kompromis između kasnobaroknog prostora bazilike s po tri pobočne kapele i rješenja glavnog pročelja s altanom u obilježjima klasicizma prve polovine 19. st. Ako pak ocjenjujemo fragment jednog velikog projekta, vje- rojatno s posve određenim zahtjevima naručitelja, moramo istaći da je Fel- binger kod ovog nesvakidašnjeg zadatka predložio rješenje uklopljeno u re- alitet nepogodne lokacije, rješenje vezano uz funkciju stolne crkve, te uz urbanističko značenje građevine uz biskupski dvor na glavnom trgu Đakova.

^{4a} To su plan glavnog pročelja i poprečni presjek, tlocrt i uzdužni presjek, plan pobočnog pročelja, te plan krovne konstrukcije.

Svečanu dekoraciju Gradeca za doček carskog para Felbinger je projektirao i nadzirao njeno izvođenje 1818.⁵ Dekoracijom svoja su pročelja izmijenile Gradska vijećnica, Kamenita, Sjeverna i Mesnička vrata, izgrađena su trijumfalna vrata i veliki stup na Harmici, vrata s dva prolaza na mjestu porušenih vrata Dverce, ukrasni zid na Južnoj promenadi, a od Kamenitih do Sjevernih vrata uređena je također po njegovoj zamisli šumica od osam stotina mladih jela. Na očuvanim planovima te dekoracije gotovo su svi klasicistički znaci oblikovanja kojima je graditelj obilježavao svoje građevine. To su toskanski stupovi, jonski stupovi s girlandom, kanelirani pilastri, lezene, trouglati zabati, triglifni friz, arhitrav, kvadri, rustika, rombična rešetka. Scenografija ove klasicističke, privremene transformacije grada umnogome je anticipirala njegovu prostornu i arhitektonsku preobrazbu tokom slijedeća tri desetljeća. Potaknuta je povoljna klima za trajno poljepšanje grada, klima koju je započeo i podržavao ban Gyulay još od svog dolaska u Zagreb, u kojem se osjećala potreba za graditeljem što zna »da gradi zgrade na najnoviji način« (iz Felbingerove molbe magistratu 1809).

U nizu ključnih objekata klasicizma sjeverne Hrvatske istaknuto mjesto ima *dvorac Januševac* (u ruševinama od posljednjih dana prošlog rata). Dvokatni dvorac s mezaninskim gornjim katom, zbog nagiba terena ima jednokatno sjeverno krilo s ulazom u prvi kat objekta. Dvorac je tlocrtno pačetvorina (11 : 8 prozorskih osi). Prostorom dominira dvokatna rotunda kasetirane kupole s rozetama, kao središte komunikacionog sistema dvorca.⁶ Kraj kupolnog prostora prema jugu nalazila se velika dvorana iz koje se izlazilo na altanu. Oko ova dva dominantna prostora nizale su se ostale prostorije dvorca, raznih veličina i namjena. Lijevo od ulaza nalazilo se stubište sa podestima, a sa zapadne strane uz rotundu zavojito stubište (od podruma do tavana). Pročelja su raskošne plastike, naglašene horizontalne raščlambe vijencima: južno s dvokatnom altanom, sjeverno s portikom, zapadno s lođom, a istočno ima središnji dio raščlanjen pilastrima. Prizemlje je fugirano, a prozori prvoga kata južnog pročelja uokvireni su kvadrima kao i luk povrh natprozornika (varijanta dekoracije vrata na vijećnici 1818). Po dva takva prozora su u pobočnim osima ostalih pročelja. Stupovi altane i portika, pilastri rotunde i istočnog pročelja imaju korintske kapitule. Arhitektonska plastika fino je klesana, ograda stubišta i podrumska vrata od kovanog željeza, bravarski radovi izvanredne su kvalitete. Pokrov dvorca bio je bakreni (takav je Felbinger predvidio i za đakovačku katedralu).

Nasuprot ulazu nalazile su se dvije prizemnice, povezane uvučenim krilom. Pročelja su na uglovima imala trokutaste zabate, a raščlanjena su glat-

⁵ Poblize: *D. Jurman-Karaman*, Zagreb u klasicističkom dekoru (Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960).

⁶ Kupolni prostor projektirao je već 1816. za kapelu sv. Duha u Zagrebu.

kim pilastrima i profiliranim lunetama nad prozorima. U ovim zgradama bili su stanovi vrtlara i mljekara, staklenici, a u njihovu sklopu bila je i konjušnica, soba za kočijaša, staja za rogatu stoku i dvije kolnice. Dvorac i gospodarske zgrade bili su okruženi pejzažnim parkom.

O izgledu dvorca i njegovoj visokoj arhitektonskoj kvaliteti svjedoče i dva sačuvana Felbingerova plana, izvanredne dokumentarne fotografije Đure Griesbacha iz 1940, kao i poslijeratne fotografije ratne štete, te arhitektonske snimke.

U starijoj literaturi Januševac nije povezan s Felbingerom, u novijoj mu se pak osporava autorstvo. Stoga ću navesti dokumente koji govore o Felbingerovoj vezi s dvorcem. Najprije su to signirani, nedatirani i nenaslovljeni Felbingerovi planovi sjevernog i zapadnog pročelja dvorca.⁷ Prema planovima dvorac je zamišljen gotovo kvadratičnog tlocrta (9 : 8 prozorskih osi), a nad zapadnom lođom predviđena je terasa u krovu. Iako je u izvedbi dvorac povećan, zapadno je pročelje 1940. bez terase, a portik sjevernog pročelja više izvučen — potpuno je evidentno da su to planovi Januševca, što posebno potvrđuje nagib terena jednak na planu i arhitektonskoj snimci zapadnog pročelja.⁸

Felbingerovo autorstvo Januševca potvrđuju i pisani izvori. Prvi se podatak spominje u njegovu sporu s kotlarskim majstorom A. Pečkom oko radova na grkokatoličkoj rezidenciji u Križevcima. U toj se tužbi Pečko,⁹ među ostalim, žali da mu je Felbinger pred dvije godine oduzeo posao kod pukovnika Vrkljana u Januševcu. U odgovoru magistratu Felbinger navodi da nije Pečku oduzeo posao, nego se u Januševcu postavljao gromobran što je bravarski posao. Prema ovim podacima zaključujemo da je Felbinger onaj koji bira suradnike kod gradnje Januševca, a također da je dvorac oko 1828. pred završetkom jer se postavljao gromobran. — Drugi se podatak nalazi u matrikulama vjenčanih župne crkve sv. Vida u Brdovcu¹⁰ i indirektno upućuje na vezu Felbingera s Januševcem. U matrikulama se Karlo Schek, arhitekt navodi 7. VIII 1833. kao svjedok na vjenčanju Andrije Matkovića, računarca posjeda Januševac. A istoga Karla Scheka spominje se nešto ranije kao svjedoka »in domo felbingeriana habitantis, ejusque coadjutoris« (u sporu Britvec — Felbinger 1831).¹¹ Može se, dakle, pretpostaviti Schekova suradnja na

⁷ G. Jurišić, Bartol Felbinger i gradnja dvora Januševac (*Peristil*, Zagreb 1954).

⁸ Snimke su publicirane u prikazu: Dvorac Januševac (Zagreb 1962, izd. Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba).

⁹ Historijski arhiv u Zagrebu, Magistratski spisi (dalje: HAZ) br. 745 od 26. 2. 1830. Dokument je — kao i ostali što se ovdje navode iz HAZ — citiran u rukopisu: *D. Jurman-Karaman*, Bartolomej Felbinger i njegovo doba (1953).

¹⁰ Matrikule se sada čuvaju u Arhivu Hrvatske, Zagreb.

¹¹ HAZ, br. 695 od 22. 2. 1831.

„cum Felbinger prius, verum post alios primos annos, in quoniam non posuerit — a quo id in Responsis accepi, ideo, quia laborans in Januscevec apud Colonellum Vorklajn appropinquare non vult, sed talem alteri Expressario concederetur, saltem in damnum emergens, et Lucrum, quod in Januscevec accipere po-“

Majstor A. Pečko se žali, da mu Felbinger nije dao posao kod pukovnika Vrkljana u Januševcu (HAZ, dio magistratskog spisa br. 745 od 26. 2. 1830)

izgradnji Januševca, ili da su njegovi kontakti s Vrkljanovim namještenicima uspostavljeni preko Felbingera na neki drugi način. Vrijedi također spomenuti da je Angelo Chicco — koji sudjeluje pri gradnji Januševca — izvodio 1825. Felbingerov projekt vijećnice u Samoboru.

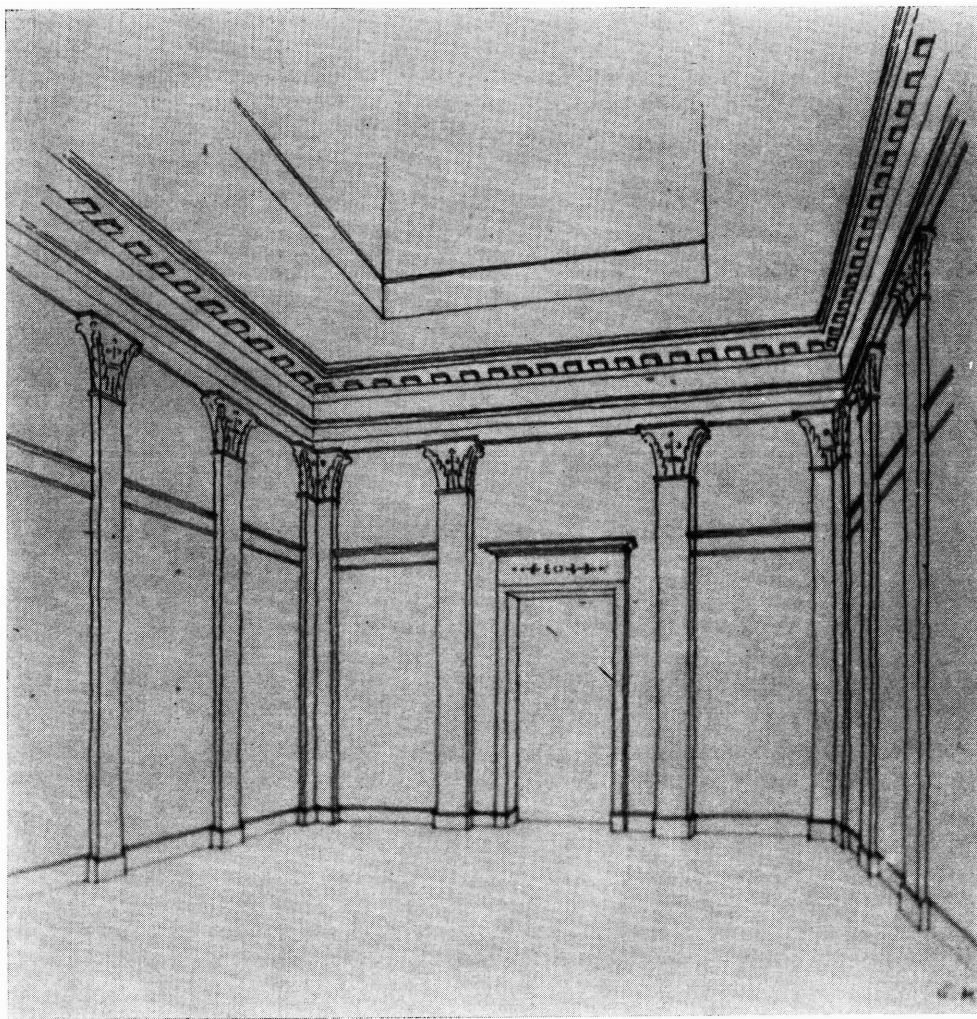
Svojom građevnom masom, niskim krovom, naglašenom raščlambom, istaknutom plastikom portika i altane, kompozicijom cjeline (parka, dvorca i gospodarskih zgrada) Januševac je najviši domet romantičnog klasicizma u sjevernim hrvatskim krajevima. Uvođenje kupolnog prostora u stambenu arhitekturu izuzetno je za tu vrstu naše arhitekture, a ubraja Januševac i u evropskim razmjerima u manji broj dvoraca i palača koje imaju rotundu u svom prostoru.

Oko 1830. modernizirao je grof Ivan Drašković stečenu baroknu palaču na sjevernom bedemu Gradeca prigradnjom novog zapadnog klasicističkog pročelja. Jednokatno pročelje ima četiri snažna stupa jonskih kapitela ukrašena stiliziranim resama, a u prizemlju otvoreni trijem. Nad lukovima prizemlja je pojas spiralnog meandra, a u završnoj profilaciji vijenaca je i vijenac zubaca. Uređen je park oko palače, izgrađena ograda i ulazni portal parka, dok je nešto kasnije sagrađena ulična jednokatnica. Za ovu najljepšu klasicističku cjelinu Gradeca u *Demetrovoj ul. br. 7 i br. 9* nisu poznati podaci o graditelju. Stilske oznake ovog sklopa, međutim, upućuju na Felbingera. Motiv spiralnog meandra koristio je već na palači Demetrović. Kapitel stupova trijema varijanta je jonskog kapitela s reduciranom girlandom, raširenog u Beču i u mađarskoj klasicističkoj arhitekturi). Takav kapitel mogao je Felbinger vidjeti u vrijeme rada za spomenik Josipa II na Dvorskoj biblioteci Fischer von Erlacha, ili posve u blizini na portiku crkve sv. Mihajla. Jonski kapitel s girlandom Felbinger je projektirao već 1818. za trijumfalna vrata. Vijenac zubaca u završnoj profilaciji trijema i vrtnog portala na-

lazirno na kući Markovićev trg br. 1 i na klasicističkom pročelju barokne palače Opatička br. 29. Vrtni portal bogatija je varijanta portala br. 1 s njegovog očuvanog plana iz 1830. (tri primjera vrtних portala) s elementima luka trijumfalnih vrata ili vrata na Dvercu s planova iz 1818. Ulična jednokatnica ima mezaninski prvi kat koji je u Zagrebu gradio samo Felbinger. Uz pobrojana klasicistička obilježja ovih građevina, u Zagrebu vezana uz Felbingera, treba se prisjetiti i navoda prof. Gj. Szaba da je ova cjelina sagrađena na dijelom sačuvanim Felbingerovim planovima (danas su planovi nepoznati). Indikativno je i to, da je iza 1830. Felbinger kroz petnaestak godina gradio još nekoliko puta pojedinim članovima porodice Drašković.

Niz građevina značajnih za razvoj klasicizma u sjevernoj Hrvatskoj zaključuje *palača Karla Draškovića u Opatičkoj ul. br. 18*. Ovu palaču na istočnom bedemu Gradeca, na prostoru porušene crkve i dijela vrta klarisa, gradio je Felbinger oko 1838. To je dvokatnica s mezaninskim gornjim katom, te dva pobočna jednokatna krila u širini jedne prozorske osi, prema Opatičkoj ulici. Istočno pročelje ima u središnjem plitkom rizalitu altanu s trijemom u prizemlju. Trijem je zatvoren toskanskim stupovima nad kojima je arhitrav, triglifni friz i konzolni vijenac. Ograda trijema i balkon prvoga kata prozirna je rešetka od kovana željeza — ukrštene šipke u rombove. Rizalit završava trokutastim zabatom u mezaninskom katu. Zapadno pročelje ima također plitki rizalit u sredini, a završava stupnjevanom atikom. Prozori prizemlja u plitkim nišama su polukružnog završetka, kako su riješena i izlazna vrata na balkon prvoga kata. Prozori na uvučenim dijelovima pročelja imaju natprozornike. Na zapadnom pročelju pobočnih krila prozor prvoga kata plastično je istaknut. Uokviren je plitkim glatkim pilastrima i arhitravom. Kovana željezna ograda od kopalja na niskom zidanom podnožju s pobočnim krilima zatvara dvorište — cour d'honneur — prema Opatičkoj ulici. U unutrašnjosti palača ima kameno zavojito stubište, na dorskim stupovima, koje vodi do predvorja za reprezentativne prostorije prvoga kata.

Sačuvani su nesignirani i nedatirani planovi istočnog i zapadnog pročelja, te uzdužni presjek palače. To su planovi po kojima je palača dobila prvotni izgled. Zapadno je pročelje očuvano u tom obliku do danas. Istočno je pročelje u prizemlju imalo terasu sa koje dva kraka stepenica silaze u vrt njegovana travnjaka, te balkon na četiri nosača u prvom katu. Presjek je osobito važan zbog predvorja i dvorane, situirane ekscentrično u južnom dijelu prvoga kata. Dvorana je dopirala do polovice visine drugoga kata i osvijetljena je staklenim krovom. Uzdužni joj je zid bio raščlanjen sa četiri pilastra, nad kojima je bogata profilacija i konzolni vijenac. Nije poznato da li je izvedena po ovom nacrtu, jer je u pregradnji iza 1846. manja dvorana uništena. Ostalo je, međutim, očuvano predvorje s dva kanelirana stupa i dva pilastra kompozit kapitela koji nose grednjak. Oblikovni arhitektonski elementi ove palače tipični su za Felbingera: triglifni friz, trokutasti zabat, rešetka romba, stupnjevana atika (ranije na kući Hatz kao podnožje plastike), istaknuta plastika prozorskih okvira (ranije na više kuća i na susjednoj kući Jakčin — istočno

Ing. arh. S. Krstić-Machiedo, rekonstrukcija klasicističke dvorane u palači Zagreb, Opatička ul. 18 (prema očuvanom presjeku C-D)

krilo glavno pročelje). Mezaninski kat također je već ranije izvodio (Alagovićev ljetnikovac, Januševac, Demetrova ul. 9). Sve to govori za njegovo autorstvo. Osim toga veoma stručni nalaz komisije prilikom urušenja balkona istočnog pročelja (ing. Zornberg, A. Brdarić, i klesar D. Schmidt) ne spominje još nekog drugog graditelja uz Felbingera. Da je postojao drugi projektant, Felbinger bi vjerojatno istakao u svoju obranu činjenicu da je izvodio samo radove po projektu.

Građevine B. Felbingera pripadaju raznim slojevima klasicizma. Bogat instrumentarij kojim je oblikovao svoje zgrade spomenut je već u opisima dekoracije iz 1818. i ostalih građevina. Vertikalizam kasnobaroknog klasicizma s upotrebom velikog reda pilastara, polustupova ili lezana primjenjivao je na pročeljima dvokatnih gradskih palača kod kojih je prizemlje podnožna zona gornjih katova (Ul. P. Radića br. 32, Trg Republike br. 15, porušena kuća Hatz i druge). U građevnoj liniji ulice oblikovni elementi nisu plastično istaknuti. U slobodnom prostoru parka ili trga plastično su eksponirani altarna ili portik (Januševac, katedrala u Đakovu, Opatička ul. 18). Stup kao statički funkcionalan elemenat upotrijebio je u građevinama Opatička ul. 18 i Ilica 44. Od trećeg je desetljeća prizemlja svojih kuća često rješavao horizontalnim ritmom polukružno završenog elementa (slijepe arkade) u više varijanata, a to su oznake romantičnog klasicizma — kasnog klasicizma prve polovine 19. st. Oblikovno jednostavnije i plošnije raščlanjivanje lezenama primijenio je na planu grkokatoličke crkve u Križevcima (1817) i dvorca Erdődyjevih u Jastrebarskom (1822), te na općinskoj vijećnici u Samoboru (1825), predvorju Jurjevskog groblja, na gospodarskim zgradama Januševca i drugdje. Ova čista i odmjerena pročelja asociraju mogući utjecaj radikalnog klasicizma. No uvijek je s mnogo pažnje radio pročelja. Ta odnjevovanost pročelja kojom je obogatio zagrebačku i hrvatsku arhitekturu posebna je značajka i vrijednost Felbingerova djela.

Na Gradecu Felbinger je gradio dvokatnice — kao uglovnice (Mesnička ul. 49, škola u Opatičkoj ul.), zgrada Lj. Jelačića koja je formirala južnu frontu Markovićeve trga, te na istočnom bedemu palače Drašković i kuću Jakčin. Volumenima svojih kuća niskih krovova poštovao je gabarit grada. Akcentuirao je vizure ili utoke ulica: Matoševe na Markovićev trg Jelačićevom kućom (njeno je djelovanje danas prenaplašeno zbog praznog prostora porušenih zgrada uz nju), Mletačke u Demetrovu ulicu vrtnim ulazom palače Demetrova ul. 7, a Opatičke u Kamenitu ulicu pročeljem današnje apoteke (njena funkcija je sada umanjena, jer je svedena na patuljasto mjerilo uz glomaznu vladinu zgradu — a s ovom katastrofalnom destrukcijom gradskog tkiva iz 1908—1910. devalviran je i prostor Markovog trga sa susjednim ulicama).

Neagresivnost kojom je Felbinger ušao u prostor grada s gotovo nepogrešivim osjećajem za njegovo mjerilo, to vladanje duhom prostora — genius loci — kao da mu je bilo prirođeno. Možda je to bila baština rodnog Cheba, njegove nevelike povijesne jezgre. Uz već spomenute vizurne naglaske treba

podsjetiti na prigradenu jednokatnu uglovnicu na barokni korpus palače u Opatičkoj ul. 29,¹² koja se s Friganovom kućom (gradio A. Brdarić) zasječenog ugla urbanistički naglašava i rješava raskršće Opatička — Demetrova ulica. Pokazao je Felbinger veliko znanje kod postave objekata na neprikladnim lokacijama. Osjećaj za konkretnost lokacije, njezin reljef, pokazao je projektom katedrale u Đakovu, Mesničkom ul. 49 i malim, blistavim djelom ulaznih dveri Jurjevskog groblja. Mala građevina trapeznog tlocrta i izvanredno riješene unutrašnje strane istočnog zida (sjeveroistočni stub razrađuje u plitku nišu) moguća je samo na Jurjevskom terenu. Ponovio je to i na zavravanku Januševca i tehnički briljantnoj zgradi Demetrovićevog skladišta koje je podigao do razine gornje paralelne ulice (Kožarska — Radićeva ul.). Osjećaj za prostor Gradeca i harmonično uklapanje u njegovo mjerilo, te respektiranje i znalačko ovladavanje prirodne datosti zadane lokacije daljnje su značajke i vrijednost njegova graditeljstva.

U stilskim odrednicama »klasicizam, zagrebački bidermajer, zagrebački dekorativni klasicizam«, kojima se u stručnoj literaturi označuju Felbingerovi radovi, ima terminološke nejasnoće pa i nesporazuma. Već je spomenuta zastupljenost klasicističkih slojeva u njegovu opusu od kojih je vertikalizam velikog reda stupova, pilastara ili lezena kasnobaroknog klasicizma trajno prisutan. U trećem i četvrtom desetljeću unosi prostorne inovacije rotunde (Januševac), i osobito značajno ekscentrično postavljenu dvoranu (Opatička ul. 18) što je rješenje romantičnog klasicizma. Isto tako na pročeljima naglašava horizontalnu profilaciju i uvodi horizontalni ritam slijepih arkada, a to ukazuje da je u toku promjena srednjoevropske klasicističke arhitekture. Također gradi u čistim, jednostavnim oblicima, bliskim radikalnom klasicizmu. Ako pak za arhitekturu bidermajera (1815—1848) uvažimo oznake: otklon od velikog reda stupova i pilastara, intimnost umjesto reprezentativnosti (a zanemarujući tokove novih pojava u razvoju srednjoevropske arhitekture) onda se one mogu također primijeniti na neke Felbingerove građevine. Njegova skladno uklopljena arhitektura u mjerilo malog Gradeca, bez veće mogućnosti naglašene građevne plastike u fronti građevinske linije ulica (drugačija u slobodnom prostoru) djeluje intimno, karakteristično za arhitekturu bidermajera.

¹² Kod jednokatnice u Opatičkoj ul. br. 29 ulazna pješačka i kolna vrata smjestio je u dubokoj polukružno završenoj niši, fugiranoj kao i zidna ploha plitkih rizalita u koje su smještene (kao i na njemu atribuiranoj kući Opatička ul. br. 16). F. Drašković je želio 1837. na svojoj palači, nekad Erdödyjevih, izvršiti radove zbog udobnosti i poljepšati je zbog »uresa grada«, pa je smatrao da bi tome umnogome pridonijelo i rušenje Opatičkih vrata (HAZ, br. 852/1837). Osim oblikovanja ulaznih niša na prigradnji i zahvata na baroknoj palači, za Felbingera i njegovu poslovnu vezu s F. Draškovićem govori potraživanje J. Landgrafa iz 1837. za dva dimnjaka za željezne peći, koje je dobio Felbingeru za F. Draškovića (HAZ, br. 4399 od 2. 12. 1842). Ovom se zgradom Felbinger bavio i 1850. Od njega potpisani tlocrt čuva se u Kabinetu za arhitekturu JAZU, Zagreb.

Nos Paulus Jorup Gude, ceterisque Libero
 et Regio Sittis Lagrabienfis jurati Se-
 natores Ego humillimam Bartholo-
 mae Telbinger Curis et Mirariorum Mar-
 giffi gremialis Nobis Anno nunc decurrente
 1820 die vero 28° Januarii Lagrabio in Do-
 mo Doctores = Senatores fipe Plebscoctan.
 docum Publicorum Negocium nifimul Con-
 offitibus exhibitam, Marmus pro Memoria, de
 honore prefentium fignificantibus, quibus ex-
 nit plurimis: ad nos antelatus Recurrens
 Bartholomaeus Telbinger inde ab anno 1819
 quo in Urbe hac Lagrabienfi Penas proftin-
 dam legitimandorum Legitimationum Gura
 Incolatus, et exercendi Magifterii actij Mu-
 rariorum donatus, ac fupin Anno 1817 in
 Civem quoz creatus efficit, Pedulam ac. Ser-
 decam, quam in perficiendis sub effhoram
 Officij fui Capentibus laboribus omni-
 bus in Partum impenderit, quod Manductio
 ne ipfius effective amplioris ad Perhamen-
 statum Urbis hujus Non parum Conferentes
 Numero plures Domus, fiftic Surreffiffi
 Confpiciantur, ut adeo Eundem in hac Urbe
 fup hanc omnia recitatum effi recognofcere
 nulli dubitemus. - Hanc Notitiam
 Minorij Authentici Sigilli Noftri Mu-
 minine roboratarum Vigore fef Tefti-
 monio Adltergerum Medifne. Datum
 in prefato Ora et Regia Sittis Lagrabien-
 fiffi die 16

Adffum 216
Accorum Saffonis 28da Januarii 823

Litteris Saffonigales Murariorum
Magistro Bartholomae Felbingeri

Excerpt 14ta Feb 823.

Svjedodžba koju je magistrat izdao B. Felbingeru 1823. (HAZ, Magistratski spisi — br. 216 od 28. 1. 1823)

Stilska odrednica njegova djela je, kao okvirna oznaka, jednoznačna — klasicizam. No djelo je višeslojno, jer je u pojedinim građevinama interpretirao razne slojeve-varijante klasicizma, te se za svaki njegov rad pojedinačno može i treba odrediti kojem sloju klasicizma pripada.

Ostaje još jedno značajno područje Felbingerova rada: vrtna arhitektura — uređenje raslinja i vrtni građevinski objekti. Sačuvana su vrtna vrata i ograda u Demetrovoj ul. br. 7, djelomice i vrtna ograda Alagovićevog ljetnikovca, dva plana biskupskih staklenika iz 1823, planovi za vrtna vrata iz 1830, pa i ovdje pokazuju visoke arhitektonske domete. Njegov je građevinski udjel na uređenju Južne i Sjeverne promenade. O drugim vrtnim radovima saznajemo samo iz opisa vrtno arhitekture u Zagrebu M. Kunića. Bili su to vrtovi uz njegove kuće danas Radićeva ul. br. 70 i Trg Republike br. 15. Najopsežniji hortikulturni rad izveo je u dvorištu Demetrovićeve kuće u Ilici br. 10. Iz Kunićeva opisa saznajemo da je u obronak Dverca ugradio tehnički smjelo svođeni podrum nad kojim su bile terase, a na njima je oblikovao inventar pejzažnog vrta.

Među brojnim planovima koje je oko 1845. Felbinger radio za grofa Aleksandra Draškovića bio je i plan za staklenik na dobru Božjakovina.¹³ Pridružio se tako profesionalnim vrtlarima L. Klingspöglu, F. S. Körbleru, M. Riedlu, Mischkeu koji su uređivali ili projektirali pejzažne parkove i vrtove u Zagrebu, a u građevinskom dijelu J. Reimundu (1790) i A. Stiedlu (1834). Vrtne arhitektura koju je izvodio dopunjuje opću atmosferu i htijenje vremena, te je treća značajka Felbingerova opusa.

Bio je muzički obrazovan, sudjelovao je u glazbenom životu Zagreba i djelovanju Glazbenog društva od 1827. Uz Alagovića, Mischkea, Kriegera, Capana, Kvaternika i Kunića spominje se 1830. kao član »Praktische Gartenbau-Gesellschaft in Bayern«. Bio je član Društva za uređenje Sjeverne promenade, a predlagao je i radove za poljepšanje i uređenje grada. U cehovskoj građevinskoj organizaciji imao je vidnu ulogu i usprkos sporovima nekoliko je puta stajao na njenom čelu; posljednji put 1857—1860. u svojim visokim godinama.

Felbinger je bio i posjednik dviju kuća: Ul. P. Radića br. 70 i Trg Republike br. 15. O uređenju tih kuća, o eventualnoj biblioteci ili muzičkim instrumentima ništa nije poznato. Može se pretpostaviti da su unutrašnjosti tih kuća bile njegovane, kao što su bili i njihovi vrtovi. Jedan mali trag ipak postoji. U Povijesnom muzeju Hrvatske čuva se portret E. K. Raffaya, đakovačkog biskupa, rad Louisa Jennyja iz 1818. (?). M. Sabljar je zapisao u najstarijem inventaru Narodnog muzeja da je slika kupljena od Bartolomeja Felbingera, graditelja u Zagrebu.¹⁴ Posjedovanje tog portreta, nastalog u vrijeme projekata katedrale a koji je replika veće slike što se čuva u Đakovu, ukazuje na relacije naručioca i njegova arhitekta, ili je možda Felbinger sam bio naručilac slike.

Postoje suvremena svjedočanstva o njegovu radu koja potvrđuju njegovu marljivost i sposobnost ili njegov ugled. To su već poznate službene svjedočdžbe i potvrde priložene njegovoj molbi kod dolaska u Zagreb, te svjedodžba magistrata iz 1823. kojom gradski sudac Pavao Gorup potvrđuje da je 1809. primljen za zidarskog majstora a 1811. uzdignut za građanina, te da su pod njegovim vodstvom podignute prostranije, brojne kuće za ures grada, pa mu se priznaje da je dobro i posvema upućen u svoje umijeće.¹⁵

¹³ Arhiv Hrvatske u Zagrebu, arhiv vlastelinstva Božjakovina — računi za 1845. (planovi nisu priloženi). Računi se odnose na snimanje postojećih zgrada, planove pregradnje i izgradnje većeg broja gospodarskih objekata u Božjakovini, Jamnici i Pisarovini. Za Casino u Zagrebu izradio je plan portala na glavnoj zgradi, te za kupališnu zgradu u donjoj zgradi na Tuškancu.

¹⁴ M. Schneider, Portreti 1800—1870. Povijesni muzej Hrvatske u Zagrebu (Zagreb 1973. — katalog).

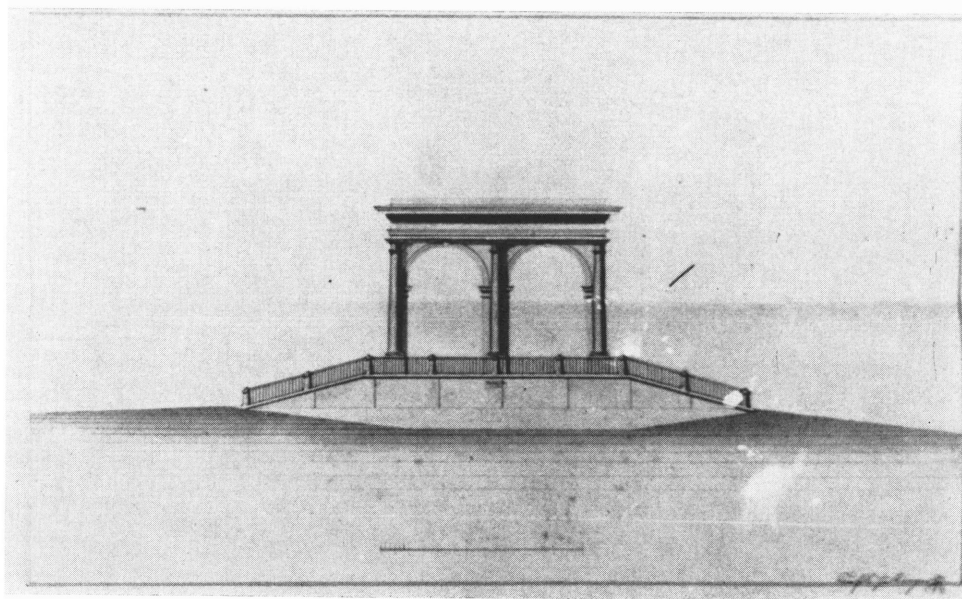
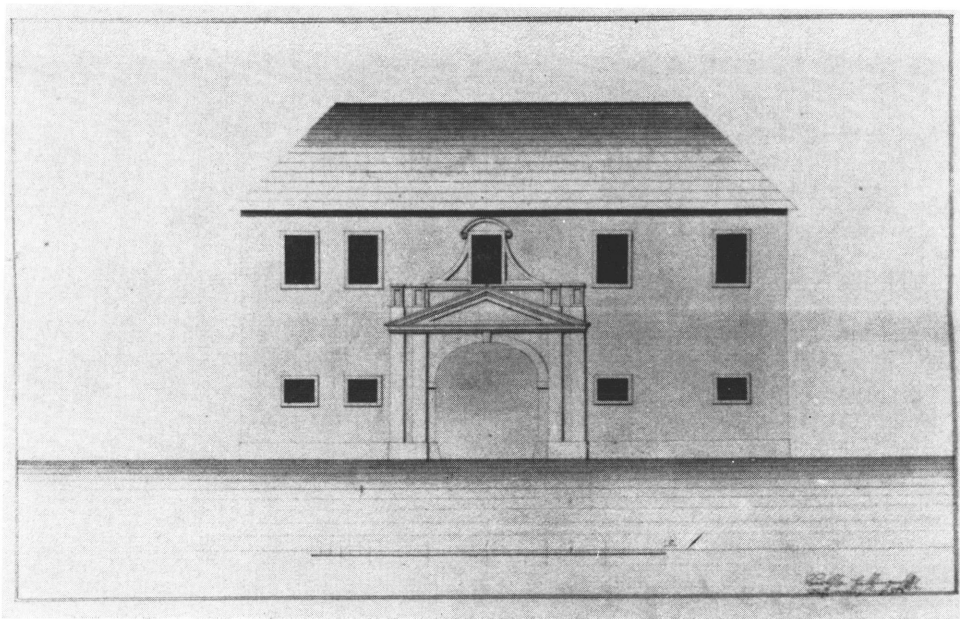
¹⁵ HAZ, br. 216 od 28. 1. 1823.

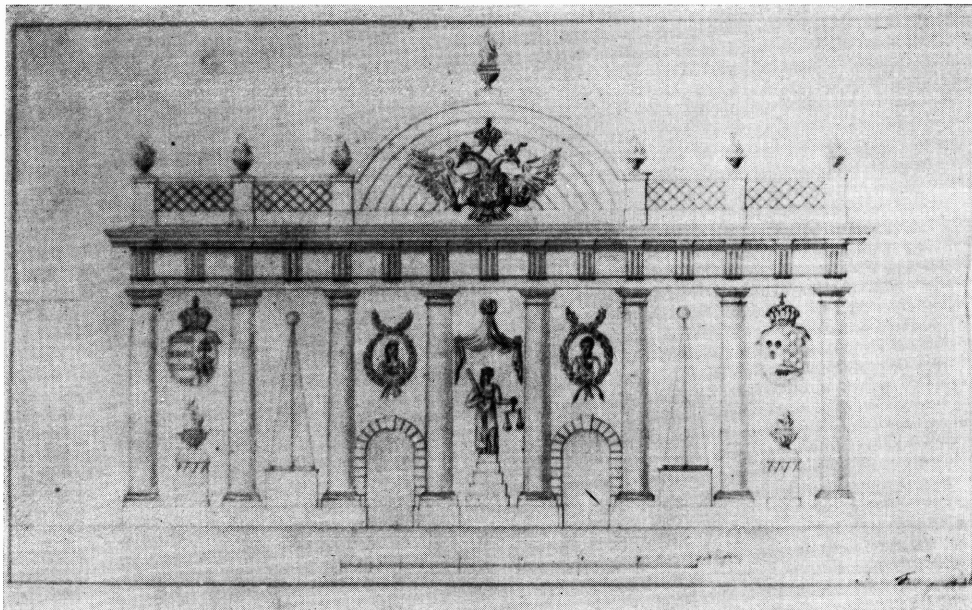

Plan pobočnog pročelja za katedralu u Đakovu (1817)

Još jedna pojava prati Felbingerov rad: to su već poznata pohvalna mišljenja u novinama i časopisima koja spominju njegovo ime ili djela, a kojih gotovo nema za ostale zagrebačke graditelje njegova doba. Redaju se od 1826. u »Luni« povodom posvećenja kapele sv. Jurja, preko niza pohvala u Kunićevim tekstovima u »Allgemeine deutsche Gartenzeitung in Passau«, do članka u »Agramer Zeitung« 1839. o Sjevernoj promenadi u kojem se navodi da je građevinsko vođenje preuzeo gradski graditelj B. Felbinger — zbog raznovidnih građevina već »rümlich bekannt«.

Objašnjavajući magistratu (1853) razloge svojeg sukoba s Građevinskim cehom, on je — među ostalim — ovako ocijenio svoj rad: »Schlüsslich nehme ich mir die Ehrfurchtsvolle Freiheit bei zu fügen, dass ich der Stadt und

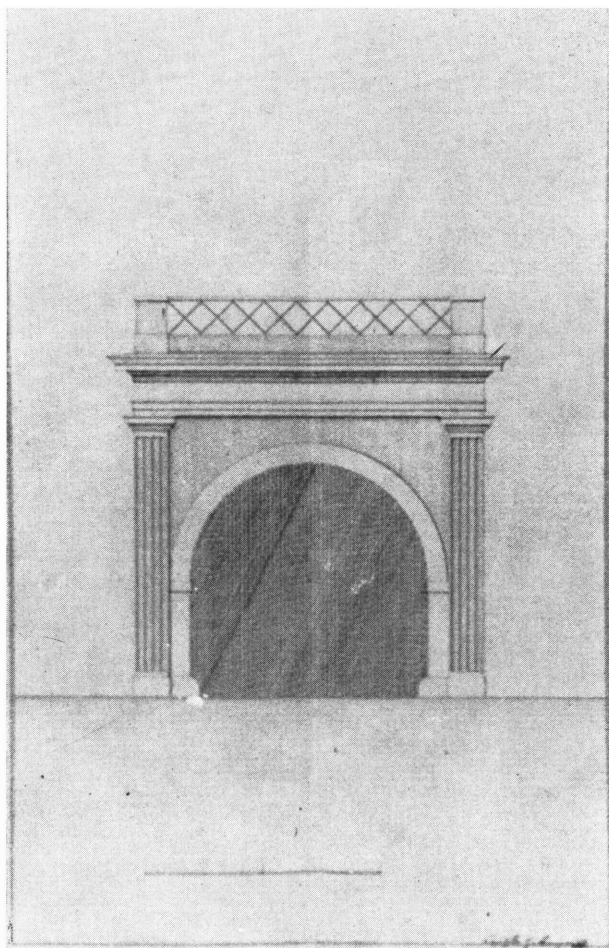

Plan za dekoraciju gradske vijećnice u Zagrebu (1818)

↖ Plan za dekoraciju sjevernih (Opatičkih) vrata u Zagrebu (1818)

← Plan za dvojna vrata kod Dverca u Zagrebu (1818)

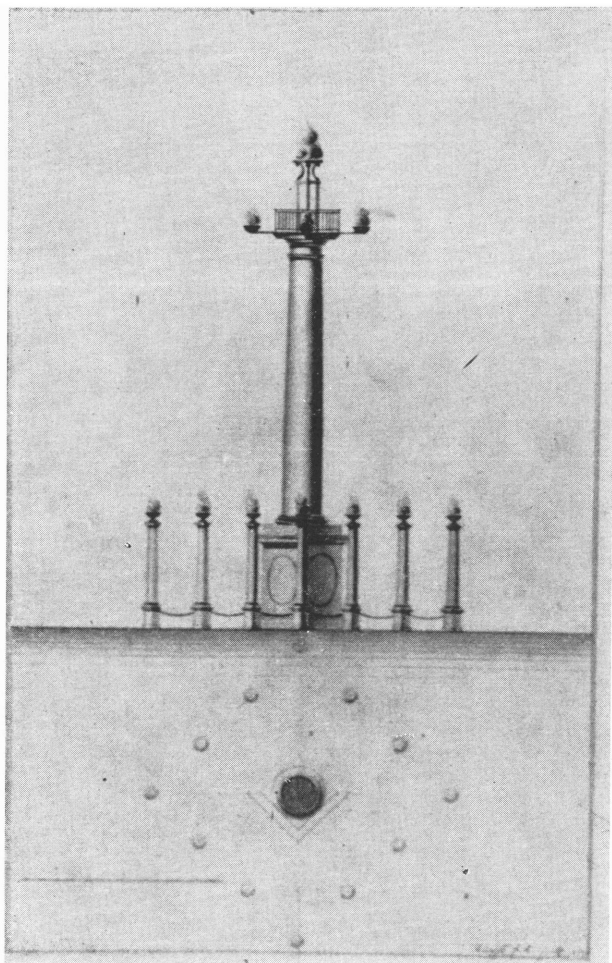

Plan za dekoraciju Kamenitih vrata u Zagrebu (1818)

dem Lande, und der Nation keine Schande gemacht habe, die Stadt verschönert habe, einen ganz andern Baustill zu allgemeine Zufriedenheit eingeführt habe, durch 46 Jahren alles gethan, was nützlich ist...«¹⁶

¹⁶ Pismo Felbingera magistratu od 14. 12. 1853. (HAZ, Protokol Građevinskog ceha u Zagrebu).

Plan za stup na Harmici u Zagrebu (1818)

Naručioci njegovih građevina pripadali su raznim društvenim slojevima i potvrđuju također njegov ugled. Bile su to gradske općine Gradec i Samobor, zagrebačka županija, zatim grkokatolička, katolička i srpskopравoslavna crkvena organizacija, zagrebački kaptol, visoki prelati Raffay i Alagović, bogati trgovci Demetrović i Hatz, vojna oblast, ugledni profesori Jelačić i Domin, činovnici, trgovci i zanatlije, te aristokratske obitelji grofovi Erdödy, grofovi Ivan, Karlo, Franjo i Aleksandar Drašković, te barun Vrkljan.

Felbinger je bio nadarena, stvaralačka ličnost, izuzetna i po stilu života. Sa skučenom sredinom ondašnjega Zagreba dolazio je u česte sukobe. Život mu je bio pun velikih uzleta, ali i padova, sve do bijede i zaborava.

Njegov opus još uvijek nije u cijelosti identificiran (kao što nije konstituiran ni katalog zagrebačke i sjevernohrvatske klasicističke arhitekture); zadivljujuća je, međutim, kvantiteta i raspon njegova rada. Stilske inovacije stvaralački primjerene konkretnom zadatku, te potrebama i željama naručioca, kultiviranost cjeline i detalja njegovih građevina visokih estetskih vrijednosti, gotovo su nedostignuti dometi kvalitete tog razdoblja (izuzev Schüchtovu klasicističku arhitekturu Maksimira i Brdarićevu kuću Frigan). Bio je graditelj prve polovine 19. st. kojem pripadaju sve njegove značajne građevine kronološki i stilski. Ostvario je u širokom rasponu zadatke vremena s najkompleksnijim arhitektonskim programom klasicizma u sjevernim hrvatskim krajevima. Stoga bi s pravom arhitekturu klasicizma na tom prostoru trebalo zvati — arhitekturom Felbingerova doba. Bio je porijeklom iz Češke, s bečkim izvoristom svojeg graditeljskog znanja, a Zagreb i uža Hrvatska bili su njegova sudbina; stvaralački je stopio znanje sa tlom i zadanim mjerilom svoje nove domovine.

Lice zagrebačkoga Gornjega grada još uvijek nosi pečat Felbingerove arhitekture, a njegove građevine, podignute »za ures grada«, u svojoj oronuloj ljepoti traju nemarnom vremenu usprkos.

LITERATURA:

- L. Dobronić*, Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba (Zagreb 1971. — s uključenom dotadašnjom literaturom).
- I. Maroević*, O Felbingeru i njegovu vremenu (Život umjetnosti 19/20, Zagreb 1973. — prikaz knjige L. Dobronić).
- Đ. Cvitanović*, Bartol Felbinger i mogućnost njegova utjecaja na postbaroknu sakralnu arhitekturu Banije (Radovi Arhiva JAZU II, Zagreb 1973).
- Đ. Cvitanović*, Prilog valorizaciji radova B. Felbingera (Bulletin JAZU 2 [50], Zagreb 1980).
- L. Dobronić*, Felbingerovi planovi u Historijskom arhivu u Zagrebu (ČiP 336, Zagreb 1981).
- R. Wagner-Rieger*, Wiens Architektur im 19. Jahrhundert (Beč 1970. — s iscrpnom bibliografijom).

ZUSAMMENFASSUNG

Bartholomäus Felbinger (1785—1871), klassizistischer Baumeister in Zagreb

Der zagreber klassizistischer Baumeister Bartholomäus Felbinger (1785—1871) wurde in Cheb/Böhmen geboren. Seine fachliche Ausbildung erweiterte er besonders 1803—1809 unter der Führung des wiener Baumeisters Franz Wipplinger; damals arbeitete er sowohl bei den Fundament- und Postamentbauten für das Denkmal Kaiser-Josephs II (des Bildhauers F. Zauner) mit.

Von J. 1809 lebte und wirkte Felbinger in der Stadt Zagreb, bis zu seinem Tode. Hier, sowie auf dem breiteren Raume Nordkroatiens hat er zahlreiche und dabei verschiedenartige Bauten ausgeführt oder projektiert, wovon manchen eine Schlüsselposition in der Gestaltung der hiesigen klassizistischen Architektur gebührt. In seinem gesamten Werke reflektiert sich die Schichtenmässigkeit des Klassizismus (vom spätbarocken zum romantischen Klassizismus) in der Zeit des Biedermeiers. Durch dem hohen architektonischen Gestaltungsniveau, sowie durch die bemerkenswerte Menge der ausgeführten Bauten hobte sich Felbinger zu dem bedeutendsten Baumeister der klassizistischen Epoche in Nordkroatien hervor.

